

**Kapitel ur boken
Språken och historien
Norstedts 1997**

Nationalspråkens tid

Den unge Gustav Vasa blev led på trivialskolan i Uppsala och dess plugg. Han högg sin dolk genom läroboken i latin och sade till läraren, den danske mästern Ivar: "Hej, jag tör giva dig och din skola tusan!" Och det var slutet på hans skolgång.

Det här är en historia bland en hel flora av legender kring kung Gustav. Han visas upp som en handlingskraftig svensk, som inte har tålmod med latinet och med danskens lärdom. Det passar bra med att han bröt med den katolska kyrkan och med att han alltid framhävde det svenska på bekostnad av det utländska.

Gustav Vasa var en av många nationsbyggare i Europa. Personer och legender skiljer sig åt från land till land, men vad som faktiskt hände var förvånansvärt likartat. Tidpunkterna varierade, och det som skedde var ytligt sett mycket skiftande. Kungar och ledande grupper började krig eller bildade allianser, delade upp områden och slog ihop områden. Folk revolterade, och vann eller slogs ned. Men i ett långt perspektiv hände ändå detsamma i del efter del av Europa, med början på 1200-talet och slut först på 1800-talet. Det som försvann var många små stater, i vilka det var vanligt att man talade samma språk som i grannstaterna, och det obligatoriska skriftspråket var latin. I stället kom det mycket färre stater, var och en med sitt eget nationella skriftspråk och med ganska stor språklig enhetlighet inom landet. Kort sagt, nationalstaterna skapades.

Sveriges utveckling har jag redan beskrivit. På andra håll var det liknande saker som skedde. Den iberiska halvön, till exempel, var uppdelad på sex riken år 1200. I söder härskade de muslimska almohaderna, som också styrde över större delen av Nordafrika. Norra delen av halvön var uppdelad på ett antal enheter: Portugal (som var mycket mindre än nu), Galicien, Asturien, León, Kastilien, Navarra och Aragonien. I de olika staterna talades olika iberoromanska dialekter eller språk, men skriftspråket var nästan enbart latin. Fyrahundra år senare hade Portugal och Spanien i stort sett de gränser som de har i dag. Under tiden hade också de två skriftspråken kastilianska (också kallat spanska) och portugisiska etablerat sig och blivit dominerande i de två staterna. Huvudspråket i Aragonien, katalanskan, hade däremot en mycket underordnad ställning (men har i våra dagar fått ett visst uppsving).

Här ska jag inte gå igenom allt som hände. I stället ska jag diskutera ett par av de viktiga inslagen i det som skedde. De nya nationalspråken växte inte fram av sig själva, utan de skapades ofta mycket medvetet. Som talade former fanns ofta språken redan när staterna kom till, men det gällde att få fram det som uppfattades (och fortfarande uppfattas) som ett verkligt språk, alltså ett skriftspråk med egna skrivregler och helst med hög status. Två av sätten att åstadkomma detta var att införa språket i skolan och att uppmuntra författare att skriva på språket.

Staten, skolan och språken

Vem som uppfann skolor för barn vet inte jag, men grekerna och romarna hade inrättningar som delvis liknade våra. De grekiska barnen behövde bara lära sig att läsa och skriva på sitt eget språk, men bättre folks barn i Rom skulle lära sig både latin och grekiska. Det var ju imperiets två officiella språk.

När romarriket föll tog kyrkan över vad som blev kvar av skolväsen. Fram till 800-talet var skolorna i kloster och vid katedraler ytterst blygsamma, men efterhand byggdes skolväsendet ut kraftigt, och universitet började växa fram i Europa från 1100-talet. Språket i skolan var latin. Eftersom det inte längre var någons modersmål gick en stor del av tiden i skolan åt till att lära sig själva språket latin, samtidigt som man lärde sig att läsa och skriva på samma språk. För den grupp som gick vidare till högre studier gällde det också att behärska latinet muntligt. Den högre undervisningen bedrevs på

latin, och latinet var också det självklara språket vid internationella kontakter.

När de talade språken började användas som skriftspråk här och där från 1100-talet och framåt uppkom det förstås också ett behov av folk som kunde skriva och läsa på de nya språken. Men under flera hundra år tycks det ha ordnats informellt, utan att skolorna lade om sina rutiner. Det verkar som om de nya skriftspråken inte på länge användes eller lärdes ut i skolorna. Visserligen finns det uppgifter om att de nya språken lärdes ut på vissa håll redan på 1200-talet, men det tycks ha varit under speciella omständigheter och i speciella miljöer.

Det finns inte heller just några spår av undervisning i form av läroböcker och hjälpmedel, som läseböcker, grammatikor eller ordböcker för de nya språken förrän fram på 1500-talet. Det verkar som om de som skulle skriva och läsa på ett av de nya språken fick gå en av två vägar. Antingen fick de lära in det helt utanför kyrkans skolor. Så gick det kanske till för en del av de bättre bemedlade, som kunde få hjälp av både anförvanter och anställda lärare, om det behövdes. Eller också fick man lära sig själv att skriva och läsa på det egna språket när man väl hade klarat att lära sig samma sak i skolan för latinet. Det var antagligen en lättare väg. Att läsa och att skriva är ju färdigheter som man kan ta med sig från ett språk till ett annat, åtminstone i ganska stor utsträckning. Därför var det nog så det gick till för de allra flesta.

Efterhand som de nya språken började användas i kontrakt och korrespondens och andra officiella sammanhang så började utbildning komma igång, under 1300-talet och 1400-talet. Men den stora omsvängningen kom först på 1500-talet, med reformationen i norra Europa. De nya lärorna innebar ju bland annat att kristendomen skulle predikas på det språk som folket talade, och att de centrala texterna skulle vara tillgängliga på det språket. Den katolska kyrkan motarbetade detta mycket länge och höll fast vid att latinet var kyrkans och kristendomens språk. Religionsstriden var alltså i hög grad en språkstrid.

Den striden kom i själva verket igång långt före Luther. Redan på 1300-talet pläderade John Wycliffe i England för att man skulle använda engelska, och han inspirerade också andra, som översatte delar av Bibeln.

De som styrde i stater som England, Danmark och Sverige hade inte svårt att se fördelarna med att ha en kyrka som föredrog kungens makt framför påvens, och som föredrog landets språk framför det internationella latinet. Dessa länder och flera andra genomförde reformationen uppifrån, som påbud från kungen, och därigenom fick också det nationella språket en helt annan ställning. När evangelium skulle predikas och Bibeln skulle läsas på engelska, danska och svenska, då måste de språken också bli skriftspråk som kunde jämföras med latinet.

Det betydde inte att latinet blev motarbetat eller att det trängdes tillbaka särskilt mycket. Både reformatörerna och kungarna såg det som självklart att latinet skulle fortsätta att vara de bildades och lärdas språk. Luther själv var mycket positiv till att använda tyska i skolan och i kyrkan i början av sin karriär, men under senare år svängde han över mot att föredra latin.

Effekten var alltså inte att länderna bytte från latin till de nya språken, utan att de nya språken blev erkända som skriftspråk och inte bara som talspråk. De kom ännu inte upp i nivå med latinet, men sågs som möjliga alternativ. Det var ändå ett mycket viktigt steg, och fortsättningen av historien, från 1500-talet och framåt, handlar om hur de nya nationalspråken tar över från latinet på område efter område, till dess att latinet slutligen försvinner helt som medel för språklig kommunikation. Men det hände inte förrän på 1960-talet, då det andra Vatikanconciliet beslutade att generellt tillåta gudstjänst på andra språk än latin. Därmed försvann behovet för präster i katolska kyrkan att kunna latin aktivt, och språket har nu som en följd av det förlorat sin roll som kyrkans internationella språk.

De nya språken användes ännu i ganska liten utsträckning i skolorna på 1500-talet. Men det grundläggande arbetet kom i gång. För att ett språk ska kunna vara skolspråk på samma sätt som latinet måste man ha en klart bestämd språkform. Eleverna måste ju lära sig att stava och att formulera sig korrekt, och då måste det finnas rättstavningsregler och grammatikor och helst ordböcker att slå upp i. För latin fanns allt detta sedan länge.

För Europas nya skriftspråk utvecklades de här hjälpmedlen i varierande takt under 1500- och 1600-talen. Den första grammatiken för spanska publicerades redan 1492, och inom några decennier fanns det grammatiska beskrivningar också för italienska och franska. I ett land i periferin som Sverige dröjde det till 1696 innan någon publicerade en grammatik för

nationalspråket.

Det är under 1600-talet som nationalspråken började konkurrera på allvar med latinet som skriftspråk och skolspråk. Staterna blev allt starkare och alltmer centralstyrda. Kungar och andra makthavare blev alltmer benägna att hävda det egna landets språk, inte så sällan i direkt opposition mot latinet, som blev mer och mer förknippat med kyrkan, och särskilt den katolska kyrkan, allteftersom latinet så sakteliga blev mindre använt på andra områden.

En viktig förändring var att alltmera av den statliga förvaltningen sköttes på de nationella språken. Det gällde skatteuppbörd, räkenskaper, korrespondens, militärväsen med mera. Staterna och deras organisation växte kraftigt i betydelse. Det innebar att det behövdes många människor med förmåga att läsa och skriva dokument av alla möjliga slag på en mängd ställen i samhället. Det räckte inte längre med att utbilda prästerna, som under många hundra år hade stått för det mesta av den bokliga bildningen.

I skolorna gick det ändå ganska trögt att få in de nya språken. Skolans värld är mycket konservativ, och det dröjde ofta länge innan utbildningen blev inriktad på nationalspråken snarare än på latinet. I Sverige infördes svenska som ämne i lärdomsskolan först i början på 1800-talet. Men långt innan dess hade man i hela Europa gått över till att lära ut de grundläggande färdigheterna att läsa och skriva på de nya språken. Nationalspråken erövrade skolan långsamt och nerifrån.

Man kan också se det som att den traditionella lärdomsskolan fanns kvar ganska oförändrad mycket länge, men att nationalspråken tog över de nya områdena för utbildning. För det första fick många fler människor elementär skolutbildning, och det blev på nationalspråken. För det andra behövdes det efterhand en teoretisk del i allt flera praktiska yrken, och den tog nationalspråken över. Framför allt gällde det inom handeln. Ett annat exempel är militäryrket, som ju engagerade många ur de ledande kretsarna i samhället. På 1600-talet inrättades det så kallade riddarakademier på många håll i Europa, bland annat i Stockholm, för att ge unga adelsmän skolning i det de behövde kunna. Språket var nationalspråket, inte latin.

Efterhand som latinet gick tillbaka och nationalspråken gick framåt blev det också alltmera nödvändigt att kunna andra länders språk när man gav sig ut

i världen. På 1600-talet började det komma igång organiserad undervisning i franska för engelsmän, tyska för svenskar, och så vidare. Till att börja med gällde detta bara en liten grupp av höga personer och diplomater, men efterhand blev undervisning i främmande moderna språk en normal verksamhet i skolorna i många länder.

Allt det här innebar att Europas nya nationella språk på område efter område kom ifatt latinet. De nya språken tog så småningom på sig samma roller som latinet hade haft från början. Latinet var ett skriftspråk som skrevs med det latinska alfabetet, och det blev de nya nationalspråken också. Latinet hade strikta regler för grammatik och stavning, och det fick nationalspråken. Latinet var ett undervisningsämne i skolan, och även det blev till slut de nya språken.

Nationalspråk och nationalskalder

Det stora företräde som latinet behöll länge var att det hade en klassisk litteratur. Vergilius, Cicero och de andra stora latinska författarna lästes i skolan och måste vara kända av alla som ville göra anspråk på någon bildning. Så förblev det länge. Men de nya språken höjde sin status, nya konstverk skapades, och språk efter språk fick sina egna nationalförfattare, som efterhand skulle läsas i skolan precis som de latinska. Gamla gudar ersattes med nya.

Den första europeiska nationalskalden efter romarna har vi redan mött. Dante som skrev sina verk redan i början av 1300-talet är på alla sätt exceptionell. Han står också först i en enastående litterär tradition i Italien. Två stora författare kom snart efter honom, poeten Petrarca och prosaisten Boccaccio, båda från landskapet Toscana liksom Dante. Genom de tre fick italienskan en uppsättning av klassiska litterära förebilder som lästes, beundrades och snart också kommenterades på samma sätt som de latinska. Boccaccio själv ägnade sig åt att skriva kommentarer till Dantes verk, till exempel. Italienskan fick på så sätt sina klassiker flera hundra år före något annat europeiskt nationalspråk.

I de andra romanska länderna finns det inga författare av samma dignitet på åtskilliga hundra år, trots att franska användes som litterärt språk tidigare än italienska. Det är först på 1500-talet som man finner skriftställare av verkligt stort format, som Rabelais och Montaigne. Men trots att båda blev

mycket uppskattade och lästa fick ingen av dem riktigt den status som det innebär att vara etablerad som språklig och stilistisk förebild. Den äran fick däremot dramatikererna från 1600-talet, tragediförfattarna Corneille och Racine och komediförfattaren Molière. Deras språk och deras sätt att uttrycka sig uppfattade man som förebildligt, och de har förekommit i skolundervisningen i århundraden.

I Spanien kom den första litterära storhetstiden under slutet av 1500-talet och början på 1600-talet. Då levde de stora dramatikererna Calderón och Lope de Vega, och Cervantes skrev sin odödliga satir över riddarromanerna, *Don Quijote*.

England fick tidigt en rikhaltig litteratur på det egna språket. De allra första verken är dikter på fornengelska, från 800-talet och framåt. Under den senare medeltiden skrevs det mycket litteratur. Mest känd är Chaucer och hans verk, som var starkt påverkade av de stora italienarna. Men den första verkligt stora och berömda författaren på engelska skrev också i början av 1600-talet: William Shakespeare.

Frankrike, Spanien och England fick alltså de första verkliga storverken på de egna språken inom loppet av ett halvsekel, i stort sett den första delen av 1600-talet. Det är förstas ingen slump. De tre staterna var på frammarsch, både politiskt och ekonomiskt, och gjorde anspråk på ledande ställningar i Europa. Författarna hade på olika sätt kontakt med staternas ledning, som fanns vid de mäktiga och växande kungliga hoven i de tre dynamiska huvudstäderna Madrid, Paris och London. Som det ofta har varit så frodades den litterära skaparkraften vid den här tiden i en miljö där det fanns makt och pengar.

Författarna i de olika länderna hade naturligtvis också kontakt med varann. Inget land utvecklades i isolering, utan förbindelser fanns på många sätt och genom olika kanaler. Det finns ett tydligt drag av tävling mellan länderna i Europa på det kulturella området, lika väl som de konkurrerade med varandra ekonomiskt och med jämna mellanrum bekämpade varann militärt.

I de övriga länderna i Europa utvecklades de nationella litteraturerna betydligt senare. Förutsättningarna var olika, och allmänt sett sämre. Nyss konstaterades att makt och rikedom har sin betydelse när det gäller att skapa en ny litteratur. Men det går sällan eller aldrig att åstadkomma någonting från

ingenting, ens om det finns mycket pengar. För att det ska skapas stora litterära konstverk behövs det en litterär tradition och en litterär miljö. Författare är beroende av att det finns föregångare. Före Shakespeare fanns en lång rad engelska renässansdramatiker som nu är nästan glömda. Corneille och Racine hade både franska föregångare och förebilder i Spanien.

I länder som Sverige var det intellektuella klimatet kärvare, för att uttrycka saken milt. Ändå gick utvecklingen i princip i samma banor som i de större länderna. Från och med Gustav Vasa betonades det svenska på alla sätt av staten, som gjorde vad den kunde för att skapa och sprida nationalistiska stämningar. Det svenska språket var mycket viktigt för den nationella sammanhållningen. Men det fanns till att börja med ytterst lite skrivet på språket. Den bibelöversättning som kallas Gustav Vasas bibel var därför mycket viktig, som har antytts ovan

Den litterära produktionen på svenska var synnerligen begränsad fram till och med 1600-talet. Man kan egentligen bara peka på en betydande författare, Georg Stiernhielm. Efterhand blev det ändå allt fler som skrev på språket i olika sammanhang, och latinet blev mindre vanligt.

Det var först på 1700-talet som det började skrivas skönlitteratur på svenska i någon större utsträckning, och det är först då som man kan se en egen svensk litterär tradition växa fram. Den har efterhand blivit väl etablerad, med många större och mindre författare och genrer. Men först i slutet på 1800-talet kommer en verkligt internationellt erkänd författare på svenska, August Strindberg.

Det var alltså inte alla Europas länder som lyckades med att skaffa sig riktigt lyckade nationalskalder i ett tidigt skede. Men strävan fanns överallt. Nationalstaterna gynnade sina språk, och de gjorde det i högre och högre grad allteftersom tiden gick. Språken blev viktigare och viktigare inom sina stater, och den nationella litteraturen spelade en väsentlig roll. Den var ett medel för att utforma språket till ett fullödigt instrument för språklig kommunikation. Den blev också efterhand ett viktigt föremål för undervisning i den nationella skolan. Och den hade en symbolisk betydelse gentemot de klassiska språken. Det var först när ett språk har en egen litteratur att undervisa om som det möjligen kunde betraktas som likvärdigt i rang med latinet och grekiskan.

Språk och politik

De moderna europeiska språken tävlade med latinet också på andra sätt än genom att skapa nationell litteratur. Hela frågan om språkens ställning hängde ihop med Europas syn på sin egen kultur.

Den ledande tankeriktningen under 1400- och 1500-talen var den som brukar kallas renässansen. Den innebar en föreställning om att den klassiska antiken stod på en ofantligt hög kulturell nivå och att det gällde att knyta an till antiken och efterbilda den. När det gällde språk innebar den att grekiska återigen studerades i Västeuropa, men framför allt att det ansågs oerhört viktigt att odla latinet. De klassiska författarna blev förebilder i mycket högre grad än tidigare, vilket medförde problem, eftersom det inte är lätt att skriva som Cicero. En stor mängd författare skrev också nya litterära verk på latin under renässansen. Långt ifrån alla är dåliga, men läsekretsen var nog inte stor ens då, och de är glömda sedan länge utom av en liten grupp specialister.

Framåt 1600-talet fick renässansidén allvarlig konkurrens av tanken att den moderna tiden faktiskt överträffar själva antiken. Diskussionen om det pågick i ett par hundra år i lärda kretsar. Den mest kända episoden är ett större litterärt gräl som utbröt i Frankrike först på 1680-talet, och som brukar kallas querelle des anciens et des modernes. Det var en poet vid namn Perrault som började det hela genom att hävda att just hans egen tid och land, Frankrike under Ludvig XIV, var mer framstående än något som hade funnits i antiken. Den tanken mötte våldsamt motstånd från traditionalisterna, men själva striden var egentligen en markering av att antikens dominans i Europa närmade sig sitt slut. I fråga om språk betydde det att latinet började förlora terräng på allvar.

Ludvig XIV och hans epok var centrala i den utvecklingen. Frankrike dominerade ju Europa både politiskt och kulturellt under senare delen av 1600-talet och under större delen av 1700-talet. En betydelsefull del av Frankrikes dominans var att det blev allt viktigare att kunna franska för de människor som betydde något i resten av Europa. Det var av flera skäl. Ett var bildningsidealet, eller snobbvärdet om man så vill. Efterhand blev det viktigare att ha läst Racine och Boileau än att kunna Vergilius och Horatius utantill. Ett annat var umgänget. Det franska hovet angav tonen för alla

Europas hov och salonger, man behövde veta hur det gick till där och hur konversationen fördes. Ett tredje, och mer direkt nyttigt, var att franska efterhand blev diplomatins och det internationella umgängets språk.

Den utvecklingen började under 1600-talet. Dittills hade latinet varit det självklara språket för diplomatiskt umgänge i Europa. Men i takt med att nationalstaterna fick allt högre tankar om sig själva och sina egna språk började det förekomma försök att använda de språken i officiella kontakter med andra. Till att börja med betraktades detta som etikettsbrott, men när alla parter i praktiken kom att behärska franska bättre än latin blev situationen en annan. Ännu 1660 fördes alla förhandlingar på latin vid fredsförhandlingarna i Oliva mellan Sverige, Österrike och Polen. Men 1678 i freden vid Nijmegen mellan Sverige, Frankrike, Spanien och andra var förhandlingar och protokoll på franska, och bara själva fredstraktaten på latin. Freden i Rastadt 1714 mellan Österrike och Frankrike dokumenterades helt på franska, och så blev det i allmänhet i fortsättningen. Därmed hade franskan tagit över en av latinets verkligt centrala funktioner i Europa.

Detta var väl förberett. Franskan hade stöttats, reglerats och favoriserats på alla sätt i hemlandet Frankrike. Dels hade den blivit allt starkare gentemot latinet, dels hade den vunnit mark från occitanskan i södra Frankrike, och från andra regionala språk och dialekter. Redan 1635 inrättade kungen Académie française, som alltjämt har som sin uppgift att vårda och främja franskan. Det franska språket blev först ett verkligt nationellt språk för den framgångsrika nationen Frankrike. Därefter höjde det sig, på grund av Frankrikes makt och prestige, till ytterligare en nivå och började ersätta latinet som det internationella språket.

En sådan framgång kunde bara ett enda nationellt språk ha, eller åtminstone bara ett i taget. Ambitionerna var dock ofta väl så höga i andra länder, och de lanserade sina olika språk efter bästa förmåga.

Ett av de mera bisarra exemplen på sådan språkpropaganda är de åsikter som framfördes om svenskan av professorn Olof Rudbeck i Uppsala. I det verk som kallas Atlantica och vars första del utkom 1679 försökte han visa att Sverige var forntidens Atlantis och det land som allt i antiken härstammade från. Själva språket svenska menade han var det äldsta av alla, och följaktligen också det som de antika språken härstammade från. Redan i samtiden ansåg många i Sverige att detta var rena dumheter, men hans idéer gillades

på högsta ort och bemöttes med stor respekt så länge som Sverige preterade på att vara en politisk stormakt i Europa.

Språktävlingen

Ett antal språk växte fram i Europa under sen medeltid och därefter. Till att börja med var de bara talspråk, utan namn och utan något anseende. Så blev de skriftspråk och fick egna namn, som franska, italienska, svenska och så vidare. De verkligt framgångsrika språken blev förknippade med en stat och fick ställning som nationalspråk.

Det finns ingenting inbyggt i de mänskliga språken som gör att det måste bli så här. De flesta språk som har funnits i världen har alldeles säkert varit enbart talspråk, och de har talats av små grupper. Skriftspråk och språk som hör ihop med stora stater uppkom för första gången under antiken.

Det speciella med Europas språkliga historia är att antikens skriftspråk, latinet, blev kvar i hela Västeuropa i omkring tusen år efter det att den romerska staten hade fallit. Den siste kejsaren i Västrom blev avsatt år 476, och de nya språken tog över som skriftspråk i perioden från ungefär 1300 till ungefär 1700.

Ändå blev de nya språken inte riktigt som latinet. Det är sant att de blev mäktiga staters språk, att de användes för fler och fler ändamål och att stor litteratur skrevs på flera av dem. Men till skillnad från latinet var de inte utan konkurrens.

I sitt tidigaste skede var ju latinet bara ett bland många små språk i Italien, men efter några hundra år hade det faktiskt ingen egentlig medtävlare. Grekiska var och förblev viktigt, visserligen, men romarna skaffade sig snart all politisk makt även över dem som använde grekiska, och i västra delen av riket dominerade latinet på alla sätt: politiskt, kulturellt och religiöst. Latinets ställning var helt ohotad, och det förblev den mycket länge.

De nutida europeiska språken har aldrig varit i den situationen. De uppkom som skriftspråk och maktspråk under samma tidsperiod, i närheten av varandra och under ömsesidig påverkan. Det ena området efter det andra i Europa upphörde att vara en samling av små politiska enheter med likartat talspråk och blev en nation med en politisk ledning och ett talat och skrivet

språk. Men ingen stat kunde dominera alla de andra, utan Västeuropa blev och förblev ett område med ett antal nationalstater, i evig tävlan i politik liksom i kultur och språk.

I fråga om språken stod tävlingen delvis mellan latinet och det egna språket. I varje land erövrade det nationella språket gradvis område efter område från det gamla skriftspråket. Takten var olika, som vi har sett, och det hela tog mycket lång tid. Det gick tre kvarts årtusende från det att franskan började användas som litteraturspråk i slutet av 1000-talet till dess att latinet avskaffades som officiellt språk till förmån för ungerskan i Ungern i mitten av 1800-talet. Latinet ställdes mot de nationella språken i en jämförelse som till slut medförde att latinet avvecklades, men som också betydde att de nya språken formades efter latinet.

Många svenska ord kommer från latinet. De flesta av dem finns också i många andra europeiska språk. Ibland beror det på att varje språk har lånat ordet från latin, men för det mesta har de europeiska språken lånat orden från varann. Ta ett ord som populär, som på latin heter popularis. Det finns på alla de stora europeiska språken, på franska populaire, på engelska popular, på tyska populär, på italienska popolare och så vidare. I franska finns det redan i en av de äldsta texterna, från slutet av 1100-talet. I engelska är det belagt från 1400-talet. Ordet dyker upp i svenskan i början av 1700-talet. Ett annat latinskt ord, som breder ut sig just nu, är virtuell. Det kom in i svenska något senare. Det är först belagt år 1822. I engelska finns det från 1300-talet, och i franska från början av 1500-talet.

Fastän ett romanskt språk som franska kommer från latin har det inte haft ord som populaire och virtuel hela tiden, utan orden har lånats in i den moderna franskan från det antika latinet, i fallet virtuel kanske via engelskan. Det kan man se på att orden inte har deltagit i de ljudförändringar som alla ursprungliga franska ord har gått igenom. I franskan finns till exempel ordet peuple, som kommer från det latinska populus, och som har funnits med i språket under hela dess utveckling. Om ordet populaire hade varit med hela tiden från latinet, så hade det i stället kanske hetat peupler. Samma sak med virtuel. Det kommer från en avledning av det latinska virtus, som på franska heter vertu. Om virtuel hade funnits med i det talade språket hela tiden borde det ha hetat vertuel.

Det som hände i Europa med dess många tävlande språk var att språken

oavlatligt lånade ord och uttryck från varann och påverkade varann. Latinet och grekiskan levererade många av ordstammarna, men naturligtvis hände det också att ett av språken skapade ett bra ord som sedan lånades in i alla de andra. Det vapen som vi kallar musköt fick namnet moschetto "liten fluga" på italienska. Vapnet blev populärt över hela Europa, och namnet följde med föremålet till varje land och lånades in i dess språk med små förändringar.

De som ledde kampen för de nya språken var nästan alltid i nära kontakt med makten i den nya stat som skulle få ett språk. I motsats till latinet, som var de lärdas språk, kallas de nya språken ofta folkspråk, men det är faktiskt ganska vilseledande. Som skriftspråk och som skolspråk var de nya språken herrarnas skapelse, och inte folkens. De var säkert mer populära bland vanliga människor än latinet, eftersom de var baserade på det som folk i allmänhet faktiskt talade. Men de skrivna standardformerna av franska, engelska eller svenska utgick inte från något tvärsnitt av hur folk talade utan från hur språken lät vid hovet och bland adelsmännen.

De nya språken var skriftspråk, och de måste spridas genom medveten träning och utbildning. Nationalspråken fick alltså sin fulla utveckling först när de hade erövrat skolsystemen helt och hållet. Även det var en mycket långvarig process. Latinet behöll en stark ställning i skolan i de flesta länder fram till och med 1800-talet. De nya språken åt sig mycket sakta in i läroplanerna. Först användes de till grundläggande läs- och skrivträning, sedan kom enklare matematik och läsning av litteratur. Svåra ting som vetenskap, filosofi och religion förutsatte kunskaper i latin fram till för ett par hundra år sedan.

Tävlingen med de andra nationernas språk var ofta ännu viktigare än tävlingen med latinet. Nationalspråkets status hade mycket att göra med nationalstatens ställning. Staten Sverige och det svenska skriftspråket skapades nästan samtidigt. En viktig orsak till att det svenska språket behövdes var utan tvekan att Danmark fanns och redan hade sitt danska språk. Engelskan växte fram i viss konkurrens med franska, medan spanska och portugisiska konkurrerade med varandra, och så vidare. I stora drag (fast långtifrån alltid och överallt) blev det så att de stater i Europa som klarade av att upprätthålla sin politiska självständighet också hävdade och behöll sitt eget nationalspråk.

På det viset blev det så småningom så i Europa att språklig samhörighet hängde ihop med politisk samhörighet. När Italien och Tyskland enades till riket kring mitten av 1800-talet var det ett sista stort steg i den riktningen, och situationen är fortfarande ungefär densamma. Därmed skapades ett mönster som har blivit betydelsefullt för den övriga världen också på grund av det stora inflytande som Europa har haft.

© Tore Janson